

Оаза нормалности или тужна слика стварности? Фудбал у окупираној Србији (1941–1944)

Апстракт: Аутор истражује околности у којима је протицао спортски, посебно фудбалски живот на територији Србије у периоду окупације, са посебним освртом на последице које су рат и растурање Југославије оставили на материјални и друштвени статус највећих српских фудбалских клубова, на њихове играче и навијаче. Такође, анализирају се и друштвени утицај који је фудбал имао у наведеном периоду и могућности манипулације и политичке индоктринације целокупне јавности на фудбалским стадионима.

Кључне речи: Други светски рат, Србија, фудбал, окупација, Српски лоптачки савез, Београдски Спорт Клуб, Спорт Клуб Југославија

У процесу проучавања историје 20. века, поготово турбулентних догађаја који су од 1941. до 1944. године обликовали српску и југословенску прошлост (а и садашњост), преовлађује приступ који открива, пре свега, политичке и војне одлике тог историјског раздобља. С друге стране, негде далеко од главних догађаја на историјској позорници, самим тим и од очију већине историчара, обични људи су живели своје животе, другачије него пре рата, испуњене борбом за голи опстанак. Људи су ишли на посао, бринули како да прехране себе и своје породице, како да се загреју, млади су се школовали, ишло се у цркве, али и у куплераје, страховало се од рација и од бомбардовања, кришом се слушао радио и ишчекивале се добре вести. На овај или онај начин, живот се наставио упркос слому државе и драстичним последицама тога слома.

Необично занимљив вид свакодневног живота у окупираној Србији био је и спорт. Спорт генерално, па тако и фудбал, као без сумње најпопуларнији и најраспрострањенији спорт, постао је до половине 20. века саставни део народне културе. Уз позориште, музику и филм, спортска активност и посматрање спортских такмичења у прошлом веку обухватили су највећи део слободног времена просечног појединца, што је довело до логичног померања интересовања просечног човека за тривијално (тривијално у контексту диспропорције са егзистенцијалним проблемима), а то даље имплицира да се однос према

стварности, према друштвеним, политичким и економским питањима код људи у 20. веку формира на другачији начин него што је то био случај раније. У том смислу активности као што су фудбалска игра и све оно што фудбалску игру прати, имају много већи друштвени утицај него што им се обично придаје. Поставља се питање каква се сазнања могу добити истраживањем периферног феномена попут фудбала у ширем оквиру Другог светског рата?

Пошто су се тоталитарни политички покрети из двадесетих и тридесетих година прошлог века увелико користили модерним појавама, процесима и технологијама у процесу индоктринације становништва и учвршћивању сопствене власти, може се донети закључак да је политичко деловање посредством спорта и те како могуће, чак и веома делотворно, јер спорт има неколико важних друштвених одлика: 1) кохезиону, јер се преко спортских друштава лако стварају заједнице, тимови и братства; 2) васпитну, јер се преко заједница лакше врши политичка и идеолошка индоктринација; 3) пропагандну, јер се пропагирањем спортских успеха једног колектива (у овом случају нације) презентују ефикасност, устројство и функционисање једног политичког система; 4) припремну, јер се теловежбом и спортским активностима грађани физички и психички припремају за ратне напоре; 5) релаксациону, јер спорт омогућава властима да грађанима понуде јефтину забаву како би им скренули мисли са политичких и војних дешавања.¹ Задатак историчара, између осталог, јесте покушај да реконструише и предочи дух једног времена, у овом случају тешког доба немачке окупације, дух који често измиче када се у фокус истраживања поставе велике теме, а који је много видљивији и уочљивији када се истражују наизглед периферне ствари. Фудбал као друштвена појава није био битан за ток рата и однос сукобљених страна, али су се кроз фудбал преламале и сукобљавале све оне противречности које постоје у једном покороном и девастираном друштву. Српски фудбал је био једно од огледала српског друштва и стога заслужује пажњу историчара и истраживача.

У предратној Југославији, као изузетно важна друштвена делатност, спорт је умногоме окупирао јавност и за циљ имао, не само да промовише здрав начин живота и физичку и психичку спремност и издржљивост, већ је имао и истакнуто место у политичко-патриотском васпитању грађана, посебно млађих генерација, којима се путем спортских удружења нудио (или, боље рећи, наметао) идеал витештва, родољубља и оданости држави и династији. Управо та два вида спорта, фудбала посебно, су га чинили занимљивим полигоном за експериментисање оних који су хтели да слом Југославије и окупацију искористе за идеолошко преваспитавање српског народа у духу новог поретка. Изузетан капацитет фудбала да каналише емоције и фрустрације становништва, с једне, и могућности да се

¹ Vrcan, Srđan, *Nogomet – politika – nasilje: Ogledi iz sociologije nogometa*, Zagreb 2003, стр. 235–253.

преко њега делује пропагандно, те да се истом становништву пружи јефтина забава и краткотрајно олакшање иначе тешког положаја у којем је био, с друге стране, указује на то да су и немачке власти и њихови домаћи сарадници били заинтересовани да се спортска такмичења и клубови држе под контролом и да се преко клубова и играча делује на фудбалску публику.

Идеологизација и реорганизација српског фудбала

Априлски рат и окупација драстично су променили живот људи у Србији нагоре, па иста судбина није могла заобићи ни српски фудбал. Чак је и та синтагма *српски фудбал*, макар у првим тренуцима окупације, морала просечном заљубљенику у тај спорт деловати чудно. Српски фудбал није постојао више од 20 година, већ је био саставни део једног већег организма, јединствене целине, југословенског фудбала. Када је Југословенски ногометни савез (ЈНС) 1939. године реорганизован и фудбалске организације подељене по националном принципу, фудбал је ипак остао југословенски. При том је такмичење за првака Краљевине Југославије било најпрестижније. Бити првак Српског лоптачког савеза² (СЛС), само по себи није много значило. Рат је прекинуо одржавање првенства Српског лоптачког савеза за фудбалску сезону 1940/1941, а распарчавање државе и окупација значили су да се оно неће ни настављати. Неизвесност око тога какво ће бити уређење остатака Србије, ратна разарања, људске жртве и заробљеници, материјална оскудица указивали су на то да ће вероватно проћи доста времена пре него што се уопште и помисли на нешто тако тривијално као што је фудбал. Ипак, најпопуларнији од свих спортова је чак и у таквим околностима показао изузетну виталност.

Непосредно по војном слому Краљевине Југославије почеле су се играти и прве утакмице. Занимљиво, иницијатор тих сусрета била је немачка војска. Окупациона управа је желела да ствари у Србији што пре дођу у нормалу како би окупирана територија што пре била укључена у немачки одбрамбено-привредни систем.³ Један од потеза у тој кампањи *нормализације* били су и фудбалски сусрети између тимова немачких војних јединица и домаћих клубова. Штампана је преносила како је екипа земунског *Витеза* одиграла три сусрета против

² Српски лоптачки савез (СЛС) био је кровна организација свим клубовима који су играли лоптом (фудбал, кошарка, хазена, рукомет). Тек касније су основани савези и удружења који су преузели контролу над осталим спортовима.

³ У циљу нормализације стања, желећи да се пред локалним становништвом покажу као цивилизовани и културни окупатори, Немци су после капитулације Југославије чинили неке потезе како би се приближили локалном становништву. На трговима су свирали немачки војни блех-оркестри, чак су се могли видети и немачки војници који помажу да се рашчисте рушевине од бомбардовања.

различитих немачких војних тимова и у сва три сусрета победила.⁴ Као прва послератна утакмица у Београду помиње се сусрет између екипе *Чукарничког* и репрезентације немачког војног гарнизона, у којем је екипа *Чукарничког* победила са 1:0.⁵ На првој послератној пријатељској фудбалској утакмици између екипа *БСК* (Београдски спорт клуб) и *СК Југославије*, на трибинама се могао видети велики број немачких војника и официра. Извештачи тврде да их је већина навијала за *БСК*.⁶

Нова власт и људи блиски новој власти од самог почетка немачке окупације показали су занимање за реформу спорта у духу новог поретка, полазећи од претпоставке да је спорт још у Југославији био у великој кризи. Као највећи проблеми означена су два процеса, која су суштински била повезана: фундаментална промена перцепције функције спорта у друштву и померање фокуса са васпитно-формативне улоге на забавну улогу, те са тим повезана професионализација спорта. Спортски новинар Душан Касапиновић у листу *Ново Време* објавио је серију фељтона са називом *Реорганизација и планска изградња српског спорта*, у којима је скицирао све оно што није ваљало и давао је предлоге како се стање може поправити, пре свега угледајући се на успешне моделе из Немачке и других тоталитарних држава. Он је предлагао да се уведе обавезно телесно васпитање за све здраве жене и мушкарце старости између 15 и 30 година, да се створи централни спортски орган, некакав национални одбор за телесно васпитање, који би давао директиве за плански рад и који би истовремено управљао савезима, да се савези другачије организују, и то тако да власт буде у рукама једног човека који би био у сталном контакту са одбором, а да савезима буду потчињени подсавези, организовани на територијалном принципу. Национални одбор би био организован по узору на немачки, њиме би управљао старешина српског спорта, у чијим би рукама била концентрисана сва власт и од кога би полазиле све иницијативе за рад у спорту.⁷ Предложено је да се оформи и посебна спортска благајна у коју би се сливала средства уплаћивана од самих спортиста и део прихода са спортских приредби. Обавезно би било чланство у удружењу које би се бавило пружањем помоћи болесним и повређеним спортистима. Школску и ваншколску омладину требало је организовати у спортско-радне логоре, са задатком да у своје слободно време допринесу изградњи спортских терена и игралишта. Високо на листи приоритета су били

⁴ „Победа Витеза над тимом немачке војске који је играо против загребачког Грађанског“, *Ново Време*, 17. мај 1941, стр. 6.

⁵ „Чукарнички је победио са 1:0 једну екипу немачких војника“, *Ново Време*, 17. мај 1941, стр. 6.

⁶ Д.Н.К. (Касапиновић, Душан), „Сличице са утакмице црвени – плави“, *Ново Време*, 21. мај 1941, стр. 6.

⁷ Касапиновић, Душан, „Реорганизација и планска изградња српског спорта VI: Образовање централног одбора и савеза“, *Ново Време*, 18. јун 1941, стр. 6.

и повећање броја отворених и затворених спортских игралишта и правилна едукација кадра који ће радити на спортском уздизању омладине.⁸ Циљ таквог, реорганизованог спорта, није био стварање и неговање рекордера и изванредних спортиста, већ стварање здраве и јаке омладине и људи способних за живот и службу у отаџбини. Циљ тог модела требало је да буду дисциплина, рад, добра организација, морално васпитање и родољубље.⁹

Крајем 1941. и током 1942. године формализоване су најаве спортских радника блиских окупационом апарату и спорт је стављен под строгу државну контролу, тачније под контролу Велибора Јонића, министра просвете. При Министарству просвете је формирано специјално Одељење за физичко васпитање, које је требало да надзире рад свих спортских савеза и клубова, а такође да спроводи државну политику у домену спорта и физичког васпитања нације.¹⁰ Уз проширење компетенције Министарства, формиран је и специјални орган, Државни спортски одбор (ДСО) који је требало да послужи као координатор између различитих савеза и клубова.¹¹ До августа 1942. године била је спроведена поновна регистрација свих спортских удружења која су била под Министарством просвете, при чему су сви клубови који су се пријавили за добијање дозволе за рад, прво морали ту дозволу да траже од месних немачких власти (крајскомандантура). Тим наредбама и оним што из њих произлази, власт је желела да постигне ефективну контролу сваког облика спортског живота и његово усмеравање у жељеном правцу, а тај правац био је познат још у првим данима окупације: физичка и патриотска обука у духу идеологије новог поретка ради оспособљавања младих да буду корисни чланови новог друштва. Према речима самог министра, који се у посланицама јавности називао и врховним старешином српског спорта: *Морал, национални и витешки дух, ред и дисциплина – то су начела на којима од сада мора да почива наш спорт.*¹²

Српски лоптачки савез и Београдски лоптачки подсавез су, прилагођавајући се новонасталој ситуацији, наставили с радом и већ у мају 1941. године су донете одлуке којима је требало омогућити да се организује једно фудбалско такмичење на највишем нивоу.¹³ Упркос ратном разарању, распарчавању државе и неуходаности нових власти, током лета и ране јесени 1941. године,

⁸ Касапиновић, Душан, „Реорганизација и планска изградња српског спорта XIV: Какво треба да буде телесно васпитање у Србији“, *Ново Време*, 11. јул 1941, стр. 5.

⁹ Касапиновић, Душан, „Реорганизација и планска изградња српског спорта VIII: Шта значи телесна снага једног народа“, *Ново Време*, 19. јун 1941, стр. 5.

¹⁰ Шкодрић, Љубинка, *Министарство просвете и вера у Србији: 1941–1944*, Београд 2009, стр 85.

¹¹ *Службене новине*, бр. 56 1942, 2 – 3. Правилник о организацији Државног спортског одбора, VII бр. 672.

¹² Касапиновић, Душан, „Нови дух српског спорта“, *Ново Време*, 29. август 1942, стр. 5.

¹³ „Основан је куп СЛС-а“, *Ново Време*, 16. мај 1941, стр. 7.

био је одржан фудбалски турнир *Куп СЛС*, у којем су учествовали реномирани београдски клубови, а наслов првака понео је *Београдски Спорт Клуб* (БСК). Турнир је показао да је одржавање такмичења могуће и да фудбалске утакмице привлаче велики број посматрача. У централној Србији су, с друге стране, устанак, ратна дејства и одмазда окупатора прекинули сва такмичења која су почела кад и у Београду и, уз немогућност слободног кретања, онемогућили било какво организовање такмичења које би обухватило целу окупирану територију.

Непожељно име

Када се Југославија распала под немачким ударом у жижу фудбалских актуелности је доспело и једно семантичко-идеолошко питање. То је било питање клубова који су носили име бивше државе. Таквих је на територији Војног заповедника било неколико, попут клубова у Пожаревцу и Јабуци код Панчева. Највећи, најуспешнији и најбитнији је био београдски Спорт Клуб *Југославија*. Основан је још 1913. године, са именом СК *Велика Србија*, а његов оснивач Чика Дача Стојановић дао му је име одушевљен српским победама у ратовима против Турака и Бугара.¹⁴ После Првог светског рата, са истим одушевљењем, име клуба је промењено како би рефлектовало нову друштвено-политичку реалност. Поматрано из тог угла, нормално је било очекивање да ће најновија друштвено-политичка реалност изискивати нову корекцију имена.

Није могуће утврдити да ли је одлука о преименовању београдских *Црвених* дошла самоиницијативно од чланова клуба, или су их на то приморале немачке или домаће власти. Тек, промена назива популарног клуба постала је приоритет. Већ 16. маја обелодањена је одлука о промени и тада је речено да ће ново име вероватно бити СК *Србија*.¹⁵ Од враћања на стари назив, СК *Велика Србија*, у старту се одустало, јер је и тај назив имао потенцијалне опречне конотације, које би неке могле засметати, у првом реду немачкој окупационој сили. Међутим, од назива СК *Србија* се одустало, јер је на територији подсавеза већ био регистрован клуб са тим именом, а прописи нису дозвољавали постојање два клуба са истим називом. У штампи се може приметити да новинари избегавају да клуб ословљавају старим именом, већ, кад год је то могуће, користе еуфемизме, попут речи *црвени*, *бело-црвени* и слично.

На специјалној седници управе расправљало се о промени имена и у ужи избор су ушла два имена, *Шумадија* и *Авала*.¹⁶ Већина је била за име *Шумадија*, али, у сваком случају, оба су била прихватљива властима. Међутим, као и у првом

¹⁴ Тодоровић, Србислав, *Фудбал у Србији 1896–1918*, Београд 1996, стр. 53–54.

¹⁵ „СК 'Југославија' ће променити име али се још не зна како ће се звати“, *Ново Време*, 16. мај 1941, стр. 7.

¹⁶ „Ново име црвених: СК Шумадија“, *Ново Време*, 20. мај 1941, стр. 5.

случају, постојао је нижеразредни клуб са истим именом. Јован Ружић, члан управе клуба, обратио се путем новина свим активним и бившим члановима СК *Југославије*, с молбом да на његову адресу доставе све предлоге како би их управа размотрила. Коначно је у септембру 1941. године одлучено да клуб понесе ново име СК *1913*, по години оснивања.

Проблеми са игралиштима

Основни проблем који је настао као последица немачког бомбардовања Београда од 6. априла 1941. године, али и као последица немара градских власти и фудбалских организација још пре рата, био је недостатак простора за одигравање фудбалских утакмица. Иако су почетне процене биле оптимистичне, односно говориле да на спортским објектима није начињена већа штета, ствари су у реалности ипак биле мало другачије. Прво је објављено да штета на два највећа и најбоља игралишта, она у власништву *БСК* и *Југославије*, није велика, односно да се игралиште *БСК* на Топчидерском брду може довести у ред за неколико дана, а игралиште *Југославије*, у Улици Љутице Богдана, за највише месец дана.¹⁷ Међутим, *БСК* је у допису комесару за Министарство просвете од 9. маја навео како је на самом игралишту, огради и инсталацијама причињена велика материјална штета, од 200.000 динара.¹⁸ Ноћно осветљење било је у потпуности уништено и оно није било поправљено све до краја рата, тако да су се све утакмице на том игралишту играле дању. Разбијен је и семафор, а економат је обијен и из њега однета целокупна спрема (ципеле, чарапе, гаћице, дресови и лопте). Игралиште *Југославије* било је у још горем стању. Спортски клуб *Југославија* је непосредно пре почетка рата отпочео са реновирањем игралишта, а у бомбардовању је један део трибина оштећен и спаљен. Осим тога, материјал за реновирање, на који је клуб потрошио велики новац, у општем хаосу је разграбљен. *Југославија* се за помоћ обратила надлежним инстанцама, СЛС, управи града Београда, чак и немачким војним властима, али без успеха.¹⁹ Игралиште у Љутице Богдана за такмичење је било оспособљено тек у априлу 1942. године и то с великим напором клуба.

Остала игралишта на територији Београда нису била добра ни пре рата, а додатно су била оштећена у ратним дејствима. Спортски клуб *Балкан* претрпео

¹⁷ „Терени плавих и црвених прилично су оштећени али ће се брзо оспособити за играње“, *Ново Време*, 17. мај 1941, стр. 6.

¹⁸ Архив Србије (у даљем тексту: АС), Министарство просвете (Г-3), Одељење за физичко васпитање, несређена грађа – Допис „*БСК*“-а Комесару за Министарство просвете од 9. маја 1941.

¹⁹ АС, Г-3, Одељење за физичко васпитање, несређена грађа – An das Kultuskommissariat Ausschuss für die Körperkultur, Belgrad од 9. маја 1941.

је велику штету на своме игралишту од немачких бомби и у то име организовао је прикупљање помоћи и добровољних прилога за обнову игралишта.²⁰ Игралиште *Железничара* у Бари Венецији, тик уз обалу Саве, није било оштећено, али је било поплављено већи део године. Игралиште *Јединства* веома је страдало, изгореле су комплетне трибине и ограда, терен је потпуно покварен, а нестала је и опрема играча.²¹ *Јединство* је тражило помоћ од надлежних, али је није добило. Исто је било и са *Чукарничким*. Запаљива бомба пала је на економат и уништена је комплетна опрема.²²

Једини терен који није оштећен био је у заједничком власништву клубова *БАСК* (Београдски аматерски спорт клуб) и *СК Електрична централа*, у наставку Добрачине улице на Дорћолу. То игралиште је било добро уређено, ограда бодљикавом жицом и живом оградом, са капацитетом од око 700 седишта и око 2.000 места за стајање.²³ Значи, свега неколико игралишта у Београду је могло да подмири све захтеве СЛС о безбедности играча и гледалаца, тако да су се у почетку, док нису поправљени спортски терени, утакмице одигравале само на игралиштима *БСК* и *БАСК*. Посебан проблем представљала је околност да и сви они клубови који немају своје игралиште морају негде тренирати и играти своје утакмице. Тако су, на пример, на игралишту *БСК*, поред свих секција тога тима, тренирали два пута недељно и играчи *СК Обилић*, *СК Славија* и *СК Фигаро*.²⁴ На игралишту *БАСК*, поред играча сувласничких екипа *БАСК* и *СК Електрична централа*, тренирале су два пута недељно и екипе *Витеза*, *Чукарничког*, *Слоге* и *Трговачког*. Фиксна цена за коришћење игралишта за тренинге два пута седмично била је 2.500 динара месечно, а за коришћење тушева морало је да се доплати још 500 динара.²⁵

Нека спортска друштва морала су да се боре да им игралишта потпуно не пропадну. На пример, *СК Славија* из Ћуприје упутила је жалбу Министарству просвете, у којој тврди да је игралиште које клуб користи више од двадесет година за спортске приредбе, општинска управа издала на коришћење неком опанчару, који је игралиште преорао.²⁶ Сличан случај забележен је и у Жаркову, где су бивши чланови једног угашеног спортског друштва искористили терен за

²⁰ „Прилози за поправку игралишта С.к. Балкана“, *Ново Време*, 27. јун 1941, стр. 5.

²¹ Вукадиновић, Љубомир, „Неком мајка а неком маћеха...“, *Ново Време*, 26. август 1941, стр. 5.

²² АС, Г-3, Одељење за физичко васпитање, несређена грађа – Допис „*ЧСК*“–а Министарству просвете и вера од 23. октобра 1943.

²³ Историјски архив Београда (ИАБ), Фонд спортског клуба „*БАСК*“ (БАСК), несређена грађа – Допис „*БАСК*“–а БЛП–у од 26. новембра 1943.

²⁴ АС, Г-3, Одељење за физичко васпитање, несређена грађа – Допис „*БСК*“–а Министарству просвете од 11. фебруара 1943.

²⁵ Историјски архив Београда (у даљем тексту: ИАБ), БАСК, несређена грађа.

²⁶ АС, Г-3, Одељење за физичко васпитање, несређена грађа – Допис *СК „Славија“* Министарству просвете од 10. фебруара 1943.

башту.²⁷ Ти случајеви су били чести, оскудица је људе терала на очајничке мере. Уосталом, сама држава је саветовала грађанима да искористе свако слободно парче земље и да уместо цвећа, по баштама гаје поврће. При крају рата све чешће је немачка војска реквирирала спортска игралишта, на терене су смештане противавионске батерије, пољске болнице, паркирана оклопна возила.

Навијачи

Рат и окупација нису пореметили однос који је владао између фудбалских клубова, а није пореметио ни односе који су пре рата владали између клубова и њихових навијача. Већ после првог одиграног београдског дербија, у мају 1941. године, новине су забележиле да је утакмица била одлично посећена, да је највише било оних највернијих, који су се налазили на стајању.²⁸ Прилике у којима је већој групи људи било дозвољено да се слободно окупља током окупације су биле ретке. Штавише, фудбалске утакмице, са посетом од више хиљада људи, често набијене емоцијама због игре или резултата, без обзира на мере обезбеђења, власти су доживљавале као потенцијалну претњу реду и поретку. Пример за то је био један инцидент из Чачка, када су у биоскопу, на приредби филма *Олимпијада у Берлину*, ђаци током пројекције аплаудирали америчким, енглеским и француским спортистима, док су звиждали и негодовали приликом сцена које су приказивале успехе немачких, италијанских и јапанских спортиста.²⁹ Власти су се бојале нереда и политичких провокација у оквиру тих нереда. Да су били у праву што се потенцијала за сукобе тиче, потврђују и инциденти из зиме 1941. године, који су довели до прекида свих фудбалских такмичења на територији Србије³⁰. Ипак, нема података да су ти инциденти били политички мотивисани, чак треба рећи да су за њих били криви фудбалери, који су својим недоличним понашањем и изазивањем сукоба, уплитали публику у нереде.

Фудбалер и новинар Светислав Глишовић је у неколико наврата писао о навијачима који посећују фудбалске утакмице у Београду. Он их је јасно разликовао од остатка публике и љубитеља фудбала и, њему својственим духовитим стилем, писао је како му није јасно у каквом се трансу ти навијачи налазе када се игра утакмица њиховог клуба када су у стању да све време вичу, урлају,

²⁷ АС, Г-3, Одељење за физичко васпитање, несрећена грађа – Наредба Министра просвете Управи града Београда, кварту XVI од 5. маја 1942.

²⁸ Вукадиновић, Љубомир, „Шта смо видели на утакмицама првог кола Српског купа“, *Ново Време*, 28. мај 1941, стр. 6

²⁹ Николић, Коста, *Страх и нада у Србији 1941–1944. године: свакодневни живот под окупацијом*, Београд 2002, стр. 155.

³⁰ „После тешких инцидената СЛС и БЛП истовремено суспендовали Куп осморице“, *Ново Време*, 23. децембар 1941, стр. 5.

скачу, гурају и ударају људе око себе. У једном чланку у *Новом Времену* је дао занимљив опис тројице најчувенијих београдских навијача из тог времена.

Чика Шарац... Тај седи чичица увек је држао велика предавања на трибинама, губио СК 1913 или добијао. У првом случају треба хвалити играче. У другом, преко је потребно грдити управу која не уме да састави тим. Да је овај некадашњи продавац бензина био неким случајем једини у Београду, шта би се догодило, знате ли?... Сви навијачи БСК-а ишли би вечито пешке.

Чика Прока. Амајлија. Једно време СК 1913 није смео нигде на пут да крене без њега. Ни до Земунa. Чика Прока је на убедљив начин доказивао управи и играчима своју неопходност на путу. Чим би кренули без њега, враћали би се спуштених носева. То би Чика Проку у једну руку болело. Али у другу, чинило би га гордим, дизало би му понос. Због тога се његова шака често с треском спуштала на сто, и Чика Прока би држао слово које је увек почињало овако: Јесам ли вам говорио да ни у Земун не мрдате без мене!

Миша Керенски. Човек са штапом. Човек који се после славних голова БСК-а окретао трибини са раширеним рукама, од којих је једна увек била продужена за дужину његовог штапа, а друга за обим његовог шешира; и говорио целој трибини: Ха, народе, видесте ли ово чудо?³¹

Остаје забележено да се навијачи и њихово понашање нису много променили у односу на предратно време. Клуб су и даље бодрили гласно и срчано, и што је најбитније, и даље у великом броју иако је пад посете био приметан. Ипак, ако се у обзир узму околности, пре свега да је током окупације много мање људи било у материјалној прилици да одвоји део свог времена и новца за посету утакмицама, и општа атмосфера страха, која је на утакмицама била појачана великим бројем људи и наоружаног обезбеђења, просечна цифра од око 8.000 посетилаца за дерби утакмице између СК 1913 и БСК делује сасвим пристојно.

Погинули, нестали, заробљени, избегли...

Рат и окупација највише су деловали на клубове у смислу материјалне девастације и драстичне редукације играчког и руководећег кадра. Спортисти и чланови спортских друштава, махом здрави и способни мушкарци у најбољим годинама, у великом броју су били мобилисани у војску Краљевине Југославије, многи од њих се из рата никад нису ни вратили. Неки су погинули, неки су одведени у заробљеништво. Има доста докумената који сведоче о броју погинулих и заробљених. Приликом припреме прославе 40 година фудбалског клуба БАСК сачињен је списак чланова БАСК у заробљеништво, како би се за њих направиле клупске споменице. На том списку налазе се 23 имена што чланова управе што

³¹ Глишовић, Светислав, „Шта се догађа с навијачима за време утакмице“, *Ново Време*, 30. март 1942, стр. 5.

активних спортиста.³² Од чланова *БСК*, најуспешнијег српског фудбалског клуба, и то само из управе, у заробљеништву је крајем 1943. године било њих девет, међу којима Петар Стаменковић, први потпредседник клуба, и Светозар Поповић, технички вођа фудбалске секције.³³ У поздравном говору на 30. редовној скупштини *СК 1913*, одржаној у јулу 1943. године, председник *Црвених*, Александар Тадић, је упутио срдачан спортски поздрав члановима клуба у заробљеништву, њима осамнаесторици поименце. Међу њима су били и бивши председник клуба и бивши председник *ЈНС* Јанко Шафарик и навални играч Стеван Лубурић.³⁴ Ови подаци су махом из 1943. године, и ако се узме у обзир чињеница да је до тада један део заробљених пуштен кућама, може се претпоставити да је цифра спортиста који су завршили у ропству веома велика.

У београдским и српским клубовима играло је доста играча који нису били Срби. Само су у првом тиму *БСК* била петорица Хрвата: Мркушић, Лехнер, Дубац, Кнежевић и Манола. Они су се после распада Југославије нашли у веома незгодној ситуацији. С једне стране, нашли су се у средини која је све Хрвате сматрала одговорним за издају државе, а, с друге, нове власти у Хрватској би њиховостанак у Београду могле сматрати издајом. Иако према тим фудбалерима нико из њиховог окружења није показивао антипатије, било је извесно да ће, бар неки од њих, напустити Београд. Хрватски ногометни савез омогућио је свим Хрватима који су се у том тренутку налазили ван *хрватског новијесног и етничког простора* да се без икаквих препрека региструју за било који хрватски клуб.³⁵ Већ у мају 1941. године Хигл, референт најбољег хрватског клуба, загребачког *Грађанског*, дошао је у Београд да понуди Лехнеру, Дубцу и Маноли да пређу у редове *Модрих*.³⁶ Срђан Мркушић, Далматинац на голу *БСК* је одмах одлучио да не иде нигде из Београда.³⁷ Кнежевић је отишао у Загреб. Лехнер и Дубац су, после краћег премишљања одлучили да оду у Хрватску. Дубац је отишао за Загреб и прикључио се екипи *Грађанског*, док је Лехнер одиграо и опроштајну утакмицу за свој клуб, па отишао у Осиек, где му је живела породица.³⁸ Неколико недеља касније се придружио свом бившем саиграчу у редовима *Грађанског*.

³² ИАБ, БАСК, несређена грађа – Списак чланова „БАСК“-а у заробљеништву.

³³ АС, Г-3, Одељење за физичко васпитање, несређена грађа – Записник са XXVI скупштине Београдског Спорт Клуба од 13. септембра 1943. године.

³⁴ „Поздрав скупштине *СК 1913* члановима у заробљеништву“, *Ново Време*, 15. јул 1943, стр. 4.

³⁵ „Једно решење Хрватског ногометног савеза“, *Ново Време*, 18. мај 1941, стр. 6.

³⁶ „Дубац, Манола и Лехнер добили понуду од Загребачког *Грађанског*“, *Ново Време*, 16. мај 1941, стр. 7.

³⁷ „Мркушић и Манола остају у Београду“, *Ново Време*, 21. мај 1941, стр. 6.

³⁸ Вукадиновић, Љубомир, „На табели такмичења за Српски куп води *БСК* испред Југославије’ захваљујући бољој голдиференцији“, *Ново Време*, 3. јун 1941, стр. 5.

Из клубова у Србији су на самом почетку окупације били одстрањени припадници националних заједница које су биле изложене репресији немачког окупатора. Фудбалери јеврејске и ромске националности најчешће су сами напуштали клубове, у општем страху за свој живот и имовину, ретко се дешавало да су клубови морали да избаце сами своје играче. Симптоматичан је пример двојице фудбалера клуба *Ђурађ Смедеревац*, Исака Азријела, Јеврејина, и Драгомира Илића, Рома, који се нису појавили на обнављачкој скупштини клуба, која је организована пошто су саниране најтеже последице петојунске експлозије.³⁹ На мети власти били су и раднички фудбалски клубови, који су у предратној Југославији били организовани у радничке спортске савезе и били уско повезани са комунистичким покретом. Најзначајнији раднички клубови су били *Раднички* из Београда, затим истоимени клубови из Ниша и Крагујевца, *Борац* из Чачка и *Млади радник* из Пожаревца. Чачански *Борац* одмах је после окупације прекинуо с радом, а истакнути чланови клуба Ратко Митровић, Милош Минић, Петар Поповић, Миле Станишић, Момчило Вилимоновић и Бата Јанковић били су на челу партизанског устанка у западној Србији.⁴⁰ Крагујевачки *Раднички* је после окупације наставио с радом, све до 29. септембра 1941. године, када је, после партизанске диверзије у граду, немачка команда наредила да се поруше трибине фудбалског клуба. Велики део играча побегао је у шуму, али је велики део и пострадао у каснијој одмазди. Срећом, највећи део документације клуба, фотографија и трофеја је сачуван захваљујући симпатизерима, који су их сачували у својим кућама и станovima.⁴¹ У Нишу је *Раднички* наставио с радом упркос повременим хапшењима и испитивањима чланова и симпатизера клуба, све до фебруара 1942. године, када је прекинута утакмица између *Радничког* и екипе *Цар Константин*, јер је Андра Милутиновић, секретар Специјалне полиције у Нишу, инсистирао да играчи *Радничког* скину црвене дресове, што су они одбили. Убрзо је у рацији ухапшен скоро цео тим и руководство клуба, чиме је клуб практично био расформиран.⁴² Власти су показале велику одлучност у обрачуну с радничким спортским друштвима, јер су у њима видели окупљалишта симпатизера комуниста и партизанских устаника. Сва спортска друштва означена као *класна* (радничка, занатлијска, трговачка...), морала су најпре бити пријављена Српској заједници рада, па тек онда тражити од Министарства просвете дозволу за рад.

³⁹ Чупић, Слободан, *Фудбалско Смедерево*, Смедерево 2003, стр. 52–53.

⁴⁰ Керковић, Александар, *Тим Борца био је комплетан*, Чачак 1986, стр. 65–77.

⁴¹ Тодић, Димитрије, *Спортско друштво Раднички: 1923–1983*, Крагујевац 1984, стр. 101–120.

⁴² Стаменковић, Ђорђе, *Фудбалски клуб Раднички Ниш: 1923–1973*, Ниш 1973, стр. 120–138.

Настанак НДХ и систематски терор који је био спровођен над Србима, Јеврејима и Ромима, довели су до огромног таласа избеглица, који су уточиште углавном тражили на територији Војног управника Србије. Такође, у многим случајевима, бугарска, мађарска и албанска окупација територија на којој су живели Срби није била ништа боља од погрома који су спроводиле усташе. У непрегледној маси прогнаних Срба било је и много спортиста, који су, тражећи начина да некако преживе у новој средини, без имовине и без друштвених веза, покушали да се пријаве за српске клубове и на тај начин побољшају свој тежак положај. Лојанчић, Миливојевић, Шурдоња, Јакшић и Радонић, бивши фудбалери екипе *Бата* из Борова, побегли су у Београд и потписали приступнице за екипу *Јединства*.⁴³ Шурдоња се показао као одлично појачање, постигао је много битних голова за екипу *Зелених* 1941. и 1942. године. Нажалост, оболео је од туберкулозе и преминуо средином 1943. године. Ђорђе Лојанчић је каријеру касније наставио у екипи *Обилића*.⁴⁴ Екипу *БСК* појачали су Белеслин, бивши бек сарајевске *Славије*, полутка Раичковић и везњак Јањић из сомборског *ЖАК*, везњак Живковић из новосадске *Војводине* и леви халф скопског *Грађанског* Раданов.⁴⁵ Једно време је у екипи *БСК* боравио и тренирао бивши фудбалер *Војводине* Попеску, али је он, пошто је по националности био Румун, убрзо прешао у екипу букурештанског *Јувентуса*. Бошко Ралић, бивши играч *Конкордије* и државни репрезентативац, прешао је из Загреба у Београд и нашао ангажман као тренер фудбалске секције *Јединства*.⁴⁶ Коста Гојић, центархалф загребачке *Конкордије*, нашао је ангажман у обреновачком клубу *СК Богољуб*.⁴⁷ Некадашњи центарфор сарајевске *Славије* и државног тима Рајлић скрасио се у Краљеву и приступио локалном лигашу, екипи *Ибра*.⁴⁸ У *СК Југославију* дошао је исто из сарајевске *Славије* Лазаревић, лево крило.⁴⁹ За исти клуб пријавио се и Бора Константиновић, некадашњи играч загребачког *ХАШК* (Хрватског аматерског шпортског клуба).⁵⁰ Екипу *БСК* је појачао још један Сарајлија, одбрамбени играч Бранко Станковић. Једна занимљивост везана је за Станковићев долазак у Београд. Наиме, он се, стигавши у Београд, пријавио за оба велика клуба, *БСК* и *СК Југославију*, и за оба клуба га је верификовао СЛС, па је за оба клуба одиграо по утакмицу. Пошто је то био очигледан прекршај савезног правилника, ствар је испитана и утврђено да је службеник у СЛС верификовао Станковића

⁴³ „Лојанчић у Јединству“, *Ново Време*, 8, 9. и 10. јун 1941, стр. 10.

⁴⁴ „Лојанчић је решио да приступа 'Обилићу', *Ново Време*, 15. август 1941, стр. 5.

⁴⁵ „БСК је добио пола тима одличних лигашких играча и мирно очекује даље тешке утакмице за Српски куп“, *Ново Време*, 7. јун 1941, стр. 5.

⁴⁶ „Бошко Ралић тренираће Јединство“, *Ново Време*, 22. јун 1941, стр. 6.

⁴⁷ В. Ј. „Појачање обреновачког С.К. 'Богољуба'“, *Ново Време*, 27. јун 1941, стр. 5.

⁴⁸ Н. В. „Рајлић у 'Ибру'“, *Ново Време*, 30. јун 1941, стр. 5.

⁴⁹ „Сарајевски играчи у Београду“, *Ново Време*, 4. јул 1941, стр. 5.

⁵⁰ „Бора Константиновић у Београду“, *Понедељак*, 11. август 1941, стр. 3.

за оба клуба, јер је мислио да постоје двојица Станковића и да нису иста особа. Млади Станковић је пријављен за БСК, али је и кажњен јер је прекршио правило о забрани двојне регистрације.⁵¹ Ово су само случајеви које је штампа забележила и пренела, а колико је заиста таквих играча било, оних мање познатих и квалитетних, који су каријеру наставили у мањим клубовима или у клубовима у унутрашњости Србије, не може се ни претпоставити. Не може се ни утврдити колико је њих избегло у Србију, где нису успели да пронађу ангажман, па су престали да се баве спортом, а такође ни колико их је страдало у терору хрватских, мађарских, италијанских, бугарских и албанских власти.

Средином јула је Србијом одјекнула необична вест да је центархалф загребачког ХАШК и репрезентативац Југославије, Златко Чајковски, виђен у Шапцу, те како је потписао и игра за шабачку *Мачву*.⁵² Та вест посебно је била чудна, јер је Чајковски по националности био Хрват и није имао разлога да пређе у Србију, а и да је прешао, сигурно је да би такав један фудбалски таленат нашао бољи ангажман негде у Београду. Та мистерија била је решена после гостовања екипе београдског *Јединства* у Шапцу. Тренер зелених Ралић и још неколико фудбалера истог клуба живели су у Загребу и познавали су Чајковског, и одмах су утврдили како није реч о том играчу. Лажни Чајковски је био извесни Ђура Вујчетић, избеглица из Загреба.⁵³ Остало је нејасно да ли је у питању била обична забуна или је Ђура покушао да слаже челнике *Мачве* како би средιο ангажман.

Посебно тешка судбина задесила је СКК *Витез* из Земуна. Основан 1921. године, као Студентски Спортски Клуб *Витез*, до почетка рата је израстао у један од најбољих земунских клубова. У првом такмичењу у окупираној Србији *Витез* је наступио у најбољој конкуренцији и постигао веома запажене резултате. Међутим, припајање југоисточног Срема Хрватској довело је *Витез* под удар нове власти, која га је означила као српски и србофилски клуб, и као таквом му забранила рад.⁵⁴ Управа и играчи *Витеза* одлучили су да напусте Земун и да клуб пребаце и региструју у Београду, као избеглички клуб земунских Срба. Поред играча *Витеза*, том клубу се придружило и доста бивших играча других земунских клубова, Срба избеглица.⁵⁵ Клуб је званично у Београду од 1. августа 1941. године. Нешто мало пре селидбе, екипу *Витеза* напустили су

⁵¹ Глишовић, Светислав, „Беку сарајевске Славије Станковићу Потсавез издао две исказнице – једну за БСК, другу за „Југославију“, *Ново Време*, 9. јул 1941, стр. 5.

⁵² „Бивши центархалф репрезентације подмлатка, Чајковски, постао је члан шабачке *Мачве*“, *Ново Време*, 17. јул 1941, стр. 5.

⁵³ Ј. Ј. „Није Чајковски већ Ђура Вујчетић“, *Ново Време*, 26. јул 1941, стр. 5.

⁵⁴ АС, Г-3, Одељење за физичко васпитање, несређена грађа – Записник скупштине ССК „*Витез*“ од 13. септембра 1942.

⁵⁵ Најхолд, Бранко, *Пола века фудбалског клуба Земун: 1945–1995*, Земун 1995, стр. 6.

и играчи немачке националности Боровиц, Хелдрих, Герингер и Локенбауер, јер су морали да приступе ноформираном немачком тиму из Земуна.⁵⁶

Избеглички проблем је био огроман терет за окупирану Србију и фудбалске институције и клубови су покушали да помогну у његовом решавању колико су могли. Традиционално су сваке године били организовани и фудбалски турнири, од којих су најбитнији били у Београду за време верских празника и када год је било пукотина у календару такмичења, најчешће о Божићу, за Духове или Спасовдан. Највећи клубови су својим учешћем обезбеђивали добру посету, а приход од улазница одлазио је избеглицама. У неколико наврата СЛС је организовао репрезентативне утакмице између најбољих тимова Београда и репрезентације избеглица. Познати београдски клубови су, на своју руку, када је то било могуће, путовали у провинцију и играли пријатељске утакмице са локалним клубовима, често ради помоћи, за поправак игралишта или набавку опреме. Играло се и за помоћ сиротињи, заробљеницима и њиховим породицама, за обнову Смедерева и сличне циљеве.

Морали су да напусте игру...

Поткрај шездесетих година прошлог века, угледни спортски новинар Бошко Станишић направио је анкету којом је желео са сазна какав је био став великих фудбалских асова који су обележили југословенски фудбал у првој половину века, о најбољем југословенском тиму свих времена. Замолио је педесет фудбалских величина, које су тада још биле у животу, да дају свој предлог о томе којих једанаест играча би уврстили у селекцију звезда. Резултати анкете, која у сваком случају није репрезентативна, али је и више него индикативна, били су следећи: Глазер, Ивковић, Јусуфи, Чајковски, Хорват, Лехнер, Марјановић, Митић, Хитрец, Бобек и Гилер. Већина тих играча је током рата играла фудбал, неки у клубовима на територији НДХ, неки у окупираној Србији, неки су имали и проблема, попут Лехнера, који је у лето 1941. године напустио Београд и преселио се у Загреб. Двојица, међутим, нису била те среће, Милутин Ивковић и Фрања Гилер. Њих двојицу су убили Немци. Та два великана југословенског фудбала, иако у ратним годинама нису учествовали у фудбалским збивањима, заслужују да буду споменути због својих трагичних судбина.

⁵⁶ „Браћа Оташевић играће за Витез“ *Ново Време*, 29. јул 1941, стр. 5.

Случај Државне кочнице Милутинаца

Милутин Ивковић, звани и *Милутинац* или *државна кочница*, рођен је у Београду 1906. године, фудбал је почео да игра још у току Првог светског рата на врачарским пољанама, а 1920. године се учланио у СК *Југославија*. За први тим *Југославије* дебитовао је 1922. године. Средином двадесетих година 20. века СК *Југославија* је била најуспешнији југословенски фудбалски клуб, а Милутинац међу најбољим играчима, што га је учинило и редовним државним репрезентативцем. У тиму *Црвених* провео је десет успешних година, све док 1930. године није напустио клуб услед једног неспоразума са управом. Од тог тренутка је играо за београдски *Соко*.⁵⁷ Упркос томе што је напустио редове етаблиране и успешне *Југославије* и потписао приступницу мањем и слабијем *Соколу*, Милутинац је остао у репрезентацији и управо те 1930. године је, играјући за национални тим, достигао врхунац своје каријере. *Орлови* су те 1930. године учествовали на светском фудбалском првенству у Уругвају и, победивши Боливију и Бразил, доспели до полуфинала, где су изгубили од домаћина. Пораз у полуфиналу фудбалска јавност није замерила, јер је ипак био остварен добар успех – деоба трећег места, што представља највећи успех нашег репрезентативног фудбала до данас. Последњу утакмицу за репрезентацију Југославије је одиграо 1934. године против Француске.⁵⁸

Милутин Ивковић је био познат и по својим активностима у другим областима. Од 1931. године је био и лекар, касније је у Београду отворио и приватну ординацију. Ипак, у јавности је постао познат и као симпатизер левице и управо та политичка улога му је на крају и дошла главе. Милутинац је познавао многе чланове и симпатизере КПЈ и СКОЈ, посебно је био у dobrим односима са онима који су се активно бавили спортом или учествовали у раду спортских друштава. Данас се може утврдити да је Милутин Ивковић одржавао контакте са Владимиром Дедијером, Вељком Влаховићем, Ивом Лолом Рибарем и другима.⁵⁹ Најзначајнија политичка манифестација која се везивала за Милутинаца је била покушај да се организује бојкот Олимпијаде у Берлину 1936. године. Резолуцију о бојкоту нацистичких игара, коју су потписивали југословенски спортисти, а Милутинац први, саставио је Владимир Дедијер, а одобрио Иво Лола Рибар. Колико је значајно било то што се Милутинац прихватио задатка да наговара спортисте да потпишу проглас, види се и у чињеници да је међу потписницима било највише његових бивших и садашњих другова и познаника, фудбалера *Југославије* и *БАСК*. Акција није имала успеха на ширем плану, пошто

⁵⁷ Станишић, Ђ. Бошко, *Милутинац*, Београд 1968, стр. 24–30. (у даљем тексту: Станишић, Б., *Милутинац*...)

⁵⁸ Stojković, Vasa, *Legende fudbala*, Београд 1985, стр. 312. (у даљем тексту: Stojković, V., *Legende fudbala*...)

⁵⁹ Станишић, Б., *Милутинац*..., стр. 5–8.

је Југославија учествовала на Олимпијади, али је одазив фудбалера на бојкот био изузетан, тако да се није могла саставити добра репрезентација, која би учествовала на Хитлеровим играма.⁶⁰ По свему судећи, још тада је Милутинац привукао пажњу нацистичких безбедњака.

Друга Ивковићева активност која га је обележила као противника режима је била његов рад у часопису *Младост*, у којем је он био главни и одговорни уредник од 1938. до 1939. године. Лист је био легално гласило СКОЈ-а на чију су уређивачку политику утицали Рибар, Дедијер и Влаховић. Међутим, да би власти лист одобриле, за уредника је требало поставити неког ко је имао углед и морални ауторитет у јавности, али ко није био компромитован отвореном везом са комунистима. Милутин Ивковић је био таква личност. Иако није *de facto* уређивао лист, Милутинац је доста писао о проблемима југословенског спорта и рада са омладином.

Одмах после окончању Априлског рата и капитулације, Милутинац је успоставио контакт са илегалцима. Пошто је у управама београдских клубова било много људи из полиције (Илија Паранос, функционер београдске полиције је био у управи *БАСК*, Драги Јовановић се такође интересовао за фудбал), Милутинчев задатак је пре свега био да обавештава организацију о ономе што сазна из полицијских извора. Поред информативне делатности, Ивковић, лекар, организовао је и прикупљање санитетског материјала и лекова за борце у шуми. Када је постало исувише опасно за њега да настави да живи у Београду, предложено му је било да буде пребачен на слободну територију, што је Милутинац одбио.

Доктора Милутина Ивковића је Гестапо одредио за привођење још од самог почетка окупације. Поред активности које су биле свима познате, организације бојкота Олимпијаде и уредништва у листу *Младост*, Милутинац је био ожењен Елом Попс, ћерком др Фридриха Попса, угледног адвоката Јеврејина. Иако му је супруга већ била мртва када је рат почео, Милутинац је био сматран јеврејским зетом, што му је додатно отежавало позицију. Од децембра 1941. године, Гестапо је обавештавао Специјалну полицију да постоје индиције да се у његовој ординацији окупљају комунисти. Из Специјалне полиције је било одговорено да они немају никакве податке који би др Ивковића могли да компромитују и да нема индиција да је он комуниста или симпатизер комуниста. Тешко је поверовати да о Милутину Ивковићу није вођен досије у Специјалној полицији, с обзиром на његово дугогодишње, истина не радикално, али јасно антинацистичко опредељење. Може се закључити да је неко из Специјалне полиције покушао да Милутинца заштити. Као прилог тој тврдњи може послужити сведочење Јове Ружића, који говори да је Илија Паранос упозоравао Милутинца да је обележен

⁶⁰ Станишић, Б., *Милутинац...*, стр. 43.

у полицији и да му је понудио помоћ да спасе главу тако што ће га послати као лекара у неки наш заробљенички логор у Немачкој.⁶¹ Милутинац је то одбио.

Први пут од почетка окупације др Ивковић је у полицији саслушан 25. јуна 1942. године, непуну два дана пошто га је у листу *Обнова*, који је био близак идејама *ЗБОР*, именом и презименом прозвао Омиљен Милић, сарадник Специјалне полиције. Милутинац је био пуштен, али је убрзо поново ухапшен, већ у септембру исте године. Том приликом су претресени и докторов стан и ординација. Ништа компромитујуће није било пронађено. Још неколико месеци је др Ивковић остао у животу, довољно да одигра још једну утакмицу, последњу у свом животу. Иако је одавно окачио копачке о клин, одазвао се позиву свога клуба да увелича прославу 40-годишњице од оснивања *БАСК*. То је било 6. маја 1943. године.

Крајем истог месеца, касно увече, 24. маја 1943. године, др Милутин Ивковић је ухапшен у свом стану у Румунској улици број 12 на Дедињу.⁶² Спроведен је у Бањички логор. По сведочењу преживелих логораша који су те ноћи видели и препознали Милутинца, могу се реконструисати његови последњи сати.⁶³ Око поноћи је у Бањички логор марицом доведена група од десетак људи, што би значило да су Милутинца најпре морали одвести на неко друго место пошто је из свог стана одведен у малом путничком аутомобилу. Сведок Ракоњац је такође приметио да су били у новим оделима, да нису били тучени и да нису били дезинфиковани због дужег останка у затвору, што је значило да ће ускоро бити погубљени. Други сведок⁶⁴ видео је како су рано изјутра 25. маја др Милутина Ивковића стражари свезали за још двојицу затвореника и спроводили према марици која је требало да их одвезе у Јајинце, где би били стрељани. У двориште је дошао и Светозар Вујковић, управник Бањичког логора, да надгледа трансфер. У једном тренутку, Милутинац се отргао стражарима и залетео се ка Вујковићу, успео је да га плуне и удари ногом у стомак пре него што су га стражари савладали и убацили у марицу. Стрељан је на стратишту у Јајинцима, 25. маја 1943. године, око 6 сати изјутра.

Јожа Гилер – није хтео против свог народа...

Фрања Гилер, кога је загребачка фудбалска публика звала *Јожа*, није био убијен као Милутинац, због свог антифашистичког деловања, већ због своје

⁶¹ Станишић, Б., *Милутинац...*, стр. 57.

⁶² Сведочење Милутинове сестре Радмиле у: Станишић, Б., *Милутинац...*, стр. 69–70.

⁶³ Сведочење бившег логораша Драгомира Ракоњаца у: Станишић, Б., *Милутинац...*, стр. 73–75.

⁶⁴ Сведочење бившег логораша Данила Маслеше у: Станишић, Б., *Милутинац...*, стр. 73–75.

савести. Није хтео и није могао да се бори и да убија своје сународнике, да иде против истог оног народа за који је носио бели дрес и грб на грудима. Рођен је у Сремској Митровици 1907. године од оца Матије Гилера, немачког порекла, и мајке Марије. Између 1922. и 1925. године играо је у екипи митровачког *Грађанског*.⁶⁵ О Гилеровом таленту нашироко се говорило и већ је био виђен да заигра у београдској *Југославији*, али тим загребачког *Грађанског* био је бржи и конкретнији. Тренер плавих, Пожоњи, је инсистирао да Гилер пређе из Сремске Митровице у Загреб. Одмах после доласка импресионирао је домаћу публику и усталио се у тиму. Са екипом *Грађанског* Фрања Гилер је освојио две титуле првака државе, 1926. и 1928. године.

Развој каријере младог левог крила био је метеорски. Само годину дана пошто је дебитовао у *Грађанском*, он је постао стандардни државни репрезентативац. Национални дрес је први пут обукао у мају 1926. године, у Загребу, на утакмици против Бугарске. Извештачи су бележили да је уз Ивковића, на утакмици предњачио виртуозни Јожа Гилер, кога су већ тада проглашавали за најбоље лево крило у историји нашег фудбала.⁶⁶ За државну А селекцију одиграо је 13 утакмица, за Б тим две утакмице и укупно десет утакмица за репрезентације Загреба и Београда. Постигао је и три поготка за најбољу државну селекцију. Представљао је и своју земљу на Олимпијском турниру у Амстердаму, 1928. године. Исто онако како је и започео фудбалску каријеру, муњевито и у трену, и окончао ју је, несрећним случајем. На мечу против Француске у Паризу, у мају 1929. године, Гилер се тешко повредио. Како тада нико није имао обавезу, ни клуб ни савез да на себе преузме лечење од повреда које су настале услед спортске активности, Гилер је тек две године касније успео да сакупи средства и оде на компликовану операцију менискуса у Беч. У то време, када је повреда менискуса значила готово изванредан крај спортске каријере, Фрања Гилер се није предавао. Већ 1931. године поново је истрчао на терен, а наредне, 1932. године, за национални тим забележио је три наступа, против Шпаније, Француске и Бугарске. Време опоравка од повреде проводио је у родној Сремској Митровици, играјући за свој локални клуб, али све више подучавајући млађе играче скривеним тајнама врхунског фудбала. Фудбалску каријеру окончао је као тренер у *Југославији*, а потом у екипи *Чукаричког* и *Истре* са Чукарице. Треба навести и податак да су Бане Секулић и Фрања Гилер Јожа, обојица чувена лева крила, били први квалификовани фудбалски тренери у Београду.⁶⁷

Фрања Гилер је после окончања фудбалске каријере са породицом живео и радио у Београду. Ту је дочекао и почетак рата. Прва година рата прошла је

⁶⁵ Познановић, Душан, *Благородне душе: седам портрета из митровачког споменара*, Рума 2002, стр. 81–83. (у даљем тексту: Познановић, Д., *Благородне душе...*)

⁶⁶ Stojković, Vasa, *Legende fudbala...*, стр. 308.

⁶⁷ Познановић, Д., *Благородне душе...*, стр. 83–85.

релативно мирно, али је ипак у априлу 1942. године несрећа покуцала и на врата Гилерових. Сматрајући га за свога поданика, немачке окупаторске власти су 15. априла 1942. године насилно мобилисале Јожу Гилера и са чином потпоручника прекомандовале га у дивизију Принц Еуген.⁶⁸ У немачкој униформи долазио је и у родну Митровицу, што га је посебно болело и притискало. По речима чланова породице, почео је да се отуђује од људи и да тражи утеху у пићу. Убрзо је деградиран у водника, а већ у септембру исте године и дезертирао. Том приликом спалио је униформу и све код себе што је било немачко.⁶⁹ За њим је била издата потерница. Скривао се у Београду успешно неку годину дана, али је ипак 1943. године ухапшен и спроведен у Главњачу, а затим у немачки војни затвор у Вршац. Већ у новембру 1943. године немачки суд осудио га је на смрт због дезертирања и велеиздаје Рајха. Дозвољено му је било да још једном пре смрти види породицу, а онда је пребачен у Вршац. Стрељан је рано изјутра, 20. децембра 1943. године. Пре смрти је успео да састави писмо својим вољенима, у којем, између осталог, стоји:

Немој о мени много главу разбијати, тако је морало бити и тим правцем сам морао поћи – другог излаза није било. Као исправан син наше лепе отаџбине нисам нити могао другојачије поступити. Нешто што нисам могао учинити, а то је зло другоме, није се требало нити тражити од мене. Нарочито не народу с којим сам одрастао, на којег сам навикао, којег сам волео, с којим сам проживео најлепше часове мога живота, том народу зло – никада...⁷⁰

Рат је однео животе двојице великих фудбалера. Могли су обојица можда да се некако провуку, да доживе ослобођење, чак вероватно да после рата наставе рад у фудбалу, Милутинац преко веза које је извесно имао у полицији, а Гилер самом чињеницом што је немачког порекла. Ипак, чврст карактер обојице, који је толико важан за доброг фудбалера, није им допустио да се једноставно препусте околностима. Остали су доследни себи, својим идејама и поступцима и због тога платили највећу цену.

* * *

Упркос објективним потешкоћама које произлазе из процеса проучавања спортског живота током окупације (највише недостатак сачуваних извора), овај приступ се показао као изузетно користан. Може се установити да је жеља сарадника окупатора пре свега била да преко неформалних удружења као што су спортска друштва пропагирају своју политику и идеологију. Спорт је, уз

⁶⁸ Сведочења чланова породице Фрање Гилера у: Познановић, Д., *Благородне душе...*, стр. 86–87.

⁶⁹ Сведочење Дарка Гилера у: Познановић, Д., *Благородне душе...*, стр. 87.

⁷⁰ Писмо у целости наведено у: Познановић, Д., *Благородне душе...*, стр. 88–89.

образовање и културно-уметничку делатност, требало да послужи као идеално средство за идеолошку индоктринацију грађана, пре свега младих. Ипак, објективне потешкоће онемогућиле су ту намеру. У првом реду, константни надзор немачких војних власти над њиховим српским сарадницима и њихово мешање у свако питање онемогућили су да се спроведе велики део замисли о планској реконструкцији спорта. Такође, ратна дејства и пустошења, те немогућност слободног кретања условили су да, упркос великом уложеном напору, не заживи фудбалско такмичење које би обухватило целу територију окупиране Србије, већ се до краја рата играло искључиво на локалном принципу, по градовима и жупама. Трећи значајан фактор који је онемогућио већи пробој фашистичке идеологије у спортске клубове и међу њихове симпатизере је био отпор владајућих структура у српском фудбалу, које се у суштини нису много промениле током 1941–1944. године. Људи који су управљали српским фудбалом су били делегати највећих клубова, који су своје позиције стекли у југословенској држави. Они су се, наравно, прилагодили новим околностима, формално су усвојили дискурс нове власти, али нису чинили ништа на спровођењу те нове спортске политике, јер би, у крајњој линији, то означавало губитак стечених позиција и привилегија.

Прича о српском фудбалу током немачке окупације јесте и прича о преживљавању како клубова, који су се довијали како да обезбеде основне материјалне услове за функционисање, тако и играча, који су наставили да се баве фудбалом не само због спортских амбиција већ и због много практичнијих потреба (рецимо да се преко клуба набави дрво за огрев или да се ослободи радне обавезе, да се добије дозвола за путовање...), али и гледалаца и љубитеља те игре, јер је и њима био потребан неки привид нормалности. Ситуација готово надреална да у Београду који је још у рушевинама од немачких бомби, у који пристижу избеглице, у којем владају глад и оскудица, на једну фудбалску утакмицу дође 12.000 људи, који све време навијају и гласно бодре своје љубимце, много нам говори о тој људској потреби. Фудбал је успео да, макар некима и макар неко кратко време, скрене мисли са сурове стварности и тако помогне да преживе рат.

Summary

Dejan Zec, M.A.

The Oasis of Normality or Sad Image of Reality? Football in the Occupied Serbia (1941-1944)

In spite of the war, capitulation of the state and German occupation, football life had been continued quite quickly. Restoration of competitive and friendly matches was initiated by the members of successful pre-war clubs (especially *BSK* and *SK Jugoslavija*), but also by the people from the new government, both German and collaborators, as they intended to create a resemblance of normality. However, despite the best wishes, the circumstances were extremely serious: majority of football clubs had suffered waste material loss, stadiums were damaged and the equipment stolen. Problems with stadiums were partly resolved during 1942 and 1943, to the necessary extent. Big problem of the clubs was status of their members: some died, and some were imprisoned. This problem was partly solved by engaging new players among sportist – refugees, who had left Independent State of Croatia, and the territories under Hungarian, Bulgarian or Albanian occupation. The authorities had cleansed the sport clubs from «undesirable elements»: Jews, Roma, communists (in particular many workers' sporting associations, which were tied with Communist Party and SKOJ were under special pressure). Despite all efforts and obvious desire, during whole occupation period (1941-1944), football institutions had failed to organize a state tournament, mostly due to instability and insecurity, due to the uprising throughout the occupied territory, which unabled communication, and also because of poverty in which people lived and worked.